

SERBIA: ANALIZA DE POLITICĂ EXTERNĂ*

Karin MEGHEȘAN*

Abstract

The article aims to investigate the main direction of Serbian foreign policy in the post-Milosevic period. The article argues that Serbia was confronted with a negative external image, which emerged after the crimes against humanity that occurred in former Yugoslavia in the early 1990s, during the conflicts that marked the dissolution of this multi-national federation. The article shows how Serbia overcame this negative perception through a pragmatic pro-European policy and intelligently used the 2015 migration crisis to show a new face to European leaders. Moreover, the article shows that Serbia is trying to keep a balance between Russia and the EU, but that this balance is increasingly precarious.

Keywords: Serbia, Russia, EU, foreign policy.

Serbia – politica externă

Contextul internațional și intern în care analizăm politica externă a Serbiei a suferit modificări semnificative în ultimii 20 de ani. Actorii, unități sistemice cu influență sau potențială influență asupra construcției de politică externă sârbă au parcurs la rândul lor o etapă lungă de transformări atât la nivelul obiectivelor și intereselor strategice cât și la cel al politicilor și direcțiilor de acțiune. Reperele fundamentale ce conturează analiza politicii externe sârbe din ultimele două decenii sunt:

1. Variabile externe

-
- Redesenarea hărții Europei
 - Disoluția conflictuală a unor actori și apariția unor noi actori
 - Eșecul guvernelor occidentale în gestionarea situațiilor conflictuale
 - Lipsa unor politici europene comune și a unor obiective strategice coerente referitoare la zona Balcanilor

* Analiza a fost realizată în anul 2016, ca parte a unui proiect mai amplu de cercetare.

* Institutul Național de Studii de Intelligence, Academia Națională de Informații „Mihai Viteazul”,
kmeghesan@dicti.ro

- Dependența puternic manifestată a statelor din zona Balcanilor, Europei Centrale și de Est de contextul decizional și capabilitățile externe (UE, SUA, Federația Rusă etc.)

2. Variabile interne

- Degringoladă politică atât la nivelul ideologiilor cât și la nivel individual (personalități politice strâns legate de moștenirea lui Miloșevici)
- Dificultăți interne în consolidarea bunei guvernări și în construcția unui statut cu prestigiu internațional de partener viabil și autonom
- Reforme instituționale reduse și în general stopate la stadiul documentelor, fără a fi operaționalizate
- Implicarea serviciilor secrete iugoslave în conflictele din anii '90 și imersia foștilor ofițeri în structuri publice/private cu rol important în reformarea statului
- Manifestarea corupției la nivel sistemic, dezvoltarea fără precedent a rețelilor de crimă organizată (pe fondul propice al anilor de război)
- O societate marcată încă de anxietate referitoare la integritatea teritorială a Serbiei și sentimente de frustrare legate de „etichetele” poporului sârb – xenofob, ultranaționalist, agresiv, ancorat în trecut.
- Personalizarea politicii externe și lipsa unei viziuni strategice asumate la nivel național

Pre-percepțiile analizei

Una din cele mai frecvent întâlnite scheme cognitive de analiză a Serbiei, pleacă de la o construcție preperceptivă sedimentată de-a lungul ultimului secol „mitul urei ancestrale” din spațiul balcanic. În anul 1993 Robert Kaplan a publicat *Balkan Ghosts* (2005) lucrare care, fără o fundamentare științifică a considerat popoarele din Balcani „neobișnuit de sălbatice și înclinate către violență”. Chiar dacă teza violenței balcanice poate fi întâlnită și în alte lucrări anterioare celei a lui Kaplan și chiar în rapoartele de clasificate ale CIA din anii '50, apariția lucrării lui Kaplan în anul 1993 a inflamat retorica oficială de la John Major și Bill Clinton până la mediatorul UE, David Lord Owen, fără a mai menționa imboldul dat opiniei publice de a fixa pe zona Balcanilor etichetele de violență, ură, conflict.

Dacă ultimii ani ai secolului 20 au resuscitat tema „sârbilor violenți și ultranaționaliști”, cea de a doua decadă a secolului XXI introduce o nouă angoasă analitică în încercarea de descifrare a comportamentului de politică externă: apropierea sârbilor de revitalizatul urs rusc. De fapt, îngrijorarea europenilor și americanilor față de Serbia, dincolo de incapacitatea comunitară și euroatlantică de a găsi o rezolvare echilibrată a situației din Kosovo se focusează pe deschiderea economică și politică a Serbiei față de Federația Rusă.

În încercarea de a descifra politica externă sârbă nu trebuie să uităm faptul că Iugoslavia Socialistă a adoptat încă din 1948 un curs sinuos al politicii externe între cele două mari blocuri politico militare. În plan internațional Iugoslavia, împreună cu alte state non-europene a format Mișcarea de Nealinieri¹. Serbia, **întotdeauna va aplica un stil de politică de nealinieri și întotdeauna calculul politic va ține seama de analize cost beneficii prin raportare directă la obiectivele de interes național.** Pentru Serbia, **cine va susține financiar dezvoltarea economică și socială acela va deveni prieten.**

Principalele direcții de analiză

Așa cum s-a menționat în prima parte a acestui studiu, principalele întrebări la care vom răspunde, încercând totodată să analizăm și o parte a variabilelor deja prezentate, sunt:

CINE ESTE SERBIA?

Demersul nu-și propune să abordeze din punct de vedere istoric spațiul de interes ci doar să contureze principalele caracteristici ale SERBIEI, ca unitate – actor statal al sistemului internațional.

Dezintegrarea Republicii Federale Iugoslavia a determinat nu numai o schimbare drastică a pozițiilor geostrategice din regiune ci și o nevoie de redefinire a obiectivelor de politică externă. În cazul statelor nou înființate putem afirma că politica externă a suferit modificări substanțiale în sensul în care raportul dintre continuitate – schimbare a fost în favoarea schimbării. Recunoașterea, în acord cu tratatele internaționale, a unui stat suveran, reprezintă un aspect esențial în înțelegerea domeniului politicii externe și relațiilor internaționale.

Războiul și anii reconstrucției au avut pentru SERBIA ca actor al sistemului internațional, consecințe diverse, atât în planul imaginii țării în exterior și în mentalul colectiv sârb cât și în modalitatea de funcționare a mecanismelor statale sârbe:

- independența;
- trasarea unor frontiere;
- apariția unor noi vecini la frontiere;
- inițierea și dezvoltarea de către vecini a unor forme de cooperare și alianțe imposibil de realizat de către Serbia în contextul imaginii internaționale formate în timpul războiului;

¹ Fondată în mod oficial la Belgrad în 1961 și inițiată de statele care refuzau apartenența la cele două mari blocuri de putere din timpul Războiului Rece.

- efortul de a lupta permanent cu „umbra” unei Serbii agresive, războinice, criminale, așa cum a fost construită, în plan internațional, imaginea țării în anii '90;
- pierderea unor teritorii;
- prezența trupelor străine pe teritoriul țării;
- declararea unilaterală a noului stat Kosovo și creșterea sentimentelor de frustrare (Dollard, 1939; Berkowitz, 1969) la nivel național, anxietatea elitelor politice și populației față de viitorul existenței Serbiei ca stat;
- reformarea instituțiilor statului;
- reformarea sectorului de apărare și securitate;
- reformarea legislativă și strategică;
- renunțarea dificilă la practicile de personalizare a politicii externe, la discursul și comportamentul naționalist;
- schimbarea generațiilor, schimbarea mentalităților pentru a înregistra succes în schimbarea organizațiilor, instituțiilor, pentru a menționa doar o parte a cadrului posibil de analiză, în contextul cercetării noastre.

Astfel, pentru a răspunde la întrebarea „*cine este SERBIA și unde se află (atât din punct de vedere geografic cât și din punct de vedere ierarhic) în sistemul internațional?*” trebuie să ținem cont de următoarele coordonate de analiză:

1. din punct de vedere geografic – Serbia se află într-o zonă caracterizată încă de instabilitate politică, augmentată în ultima perioadă de problemele migrației masive. Din punct de vedere geopolitic, Serbia, ca și alte state din zonă, se află pe linia confruntărilor de interese dintre est și vest,
2. Serbia încearcă să-și recâștige o poziție onorantă în sistemul european, folosind deseori ca principal mijloc de negociere, problema kosovară. Din punct de vedere ierarhic, Serbia a „pierdut startul” în cursa democratizării, dar ultimii doi ani au demonstrat capacitatea națiunii sârbe de a coagula voința populară, elitele și capacitățile politice și de a-și depăși propriile angoase naționaliste.

UNDE SE AFLĂ SERBIA?

Din perspectiva securității militare, regiunea Balcanilor este în acest moment consolidată. Vacuum-ul de securitate creat prin disoluția sistemului statal iugoslav nu mai există dar regiunea este astăzi mai degrabă divizată decât conectată:

- diviziune politică – Termenul Balcanii de Vest a fost creat de comunitatea internațională pentru a delimita de regiune: Slovenia, considerată acum parte a Europei Centrale; Bulgaria și România, membre UE și NATO;

- problema Kosovo ocupă încă un loc prioritar pe agenda de politică externă a UE, Serbiei, și altor puteri cu interese în securizarea zonei, cu toate acestea dosarul kosovar este departe de a fi soluționat;
- moștenirea războaielor și conflictelor din zonă precum și demonizarea/victimizarea internațională a părților implicate, precum și consolidarea percepțiilor formate în timpul conflictelor referitoare la importanța și succesul cooperării regionale afectează încă relațiile din regiune (mai ales relațiile instituționale) de nivel înalt;
- diferențele evidente dintre state privitoare la stadiile de integrare euro-atlantică.

Menționăm totuși faptul că în contextul ultimelor evenimente internaționale (criza migranților, intervenția militară rusă în favoarea regimului Bashar al Assad din Siria, atentatele teroriste din Paris, atentatul terorist (Stirile ProTV, 2015) asupra unei aeronave ce transporta turiști ruși pe ruta Sharm-el-Sheik Sankt Petersburg) nu este exclusă o degradare a situației politice, pe domeniul securitar, din Balcanii de vest.

În acest context regional, trebuie menționat faptul că Serbia și-a exprimat intenția de a se alătura NATO și UE, marcând reintegrarea în comunitatea internațională în anul 2000, cu ocazia Summit-ului de la Zagreb din noiembrie, ce marca la nivelul discursului politic, începutul unei ere de reconciliere și cooperare regională (European Commission, 2000). Din punct de vedere formal negocierile pentru accesarea Serbiei în UE au început în 21 ianuarie 2014, odată cu prima Conferință Interguvernamentală asupra integrării Serbiei.

În ceea ce privește calitatea de membru NATO a Serbiei, această problemă nu se află pe lista de priorități a Serbiei, o simplă analiză cost-beneficii (Petrovic, 2007) racordată la starea actuală a mediului de securitate internațional demonstrând faptul că nici la nivelul populației și nici al elitelor civice sau politice nu există voința de a parcurge drumul necesar intrării în Organizația Atlanticului de Nord.

Construcția de politică externă

Principalele acțiuni de politică externă

În prima jumătate a acestui an (2015) Serbia era considerată un actor regional, cu o politică externă incoerentă, glisând, în funcție de context și propriile interese între est și vest.

Cu toate acestea, evoluțiile evenimentelor politice din ultimele luni au dovedit, din punctul nostru de vedere capacitatea Serbiei de a aborda într-o manieră realistă, pragmatică, situația sa regională și internațională. Astfel, efortul de recâștigare a credibilității internaționale a fost maximizat prin

comportamentul Serbiei în criza migranților și prin renunțarea evidentă la discursul naționalist, xenofob. Prin raportare la comportamentul unor alte state din zonă, Serbia s-a dovedit a avea cel mai tolerant și mai „European” parcurs acțional în problema migranților. Serbia continuă în plan extern un parcurs de echilibrare diplomatică între necesitățile, trăirile interne, influențate încă de patternurile memoriei colective și curente opiniei publice precum și de necesitatea abordării unui comportament rațional în arena globală (B92, 2015a).

Criza politică europeană cauzată de incapacitatea de gestionare unitară a valurilor migratorii a oferit într-o primă fază, un avantaj Serbiei, poziția pe care aceasta a adoptat-o în criza migranților, deschizându-i „ușile” cancelariei germane. Abordarea pragmatică dar profund umanitară a problemei migranților a transformat Serbia într-un partener de discuții apreciat „respectat și capabil de a rezolva eficient problemele cu care se confruntă” (B92, 2015a).

Continuând linia „constructivă” (Mediafax, 2015) a politicii sale Serbia și-a asumat inclusiv obligația de a găzdui refugiați/migranți chiar dacă nu este parte a Uniunii Europene.

Un prim efect al „neasteptatei” coerențe în politica externă sârbă, s-a înregistrat odată cu publicarea în data de 10.11.2015 a Raportului Comisiei Europene – SERBIA 2015. În introducerea documentului se scrie: „Serbia rămâne fidelă asumării obiectivului său strategic de integrare în UE...implementează o agendă politică și economic ambițioasă și a finalizat cu succes solicitările stabilite prin planul de acțiune. Serbia a jucat un rol constructiv în regiune. Își îndeplinește obligațiile asumate pentru normalizarea relațiilor cu Kosovo....și a jucat un rol constructiv în gestionarea crizei migranților... contribuie în mod activ în formatele de cooperare regională și internațională.” (European Commission, 2015)

În același timp, proeuropeanul Vucic, a întreprins în ultima săptămână din luna octombrie 2015 o vizită de lucru în Federația Rusă, având pe agendă întâlniri cu Dimitri Medvedev, Vladimir Putin și alți reprezentanți ai guvernului rus și deschiderea oficială a forumului de afaceri Rusia - Serbia.

„(...) Suntem recunoscători Rusiei pentru ajutorul acordat în Consiliul de Securitate al ONU, în UNESCO² și alte organizații internaționale, pentru felul în care ne-au ajutat în efortul de apărare și preservare a integrității și indivizibilității teritoriale”, declara Vucic, la debutul vizitei (B92, 2015b). Recunoașterea internațională a schimbării viziunii sârbe asupra politicii

² În luna octombrie 2015 s-a desfășurat un amplu proces diplomatic sârb de stopare a eforturilor Pristinei de a accede în UNESCO. În 22 octombrie la Paris la întâlnirea comitetului executiv UNESCO a fost egalitate de voturi pentru și împotriva (14/14).

interne și externe a venit și sub forma includerii Serbiei în biroul executiv UNESCO, în condițiile în care organizația Națiunilor Unite era „frământată” de problema cererii Pristinei de a intra cu drepturi depline în UNESCO.

Premierul Vucic, a declarat într-un interviu acordat publicației ruse Sputnik (Sputnik news, 2015) că UE „ar fi acordat Serbiei nota maximă la politica externă, dacă nu ar fi fost relațiile deosebite dintre Federația Rusă și noi... și refuzul Serbiei de a impune sancțiuni Federației Ruse”.

Pe de altă parte, într-un discurs adresat Adunării Naționale (Tanjug, 2015) Vucic declara: „voi lupta până la ultima fărâcă de energie pentru ca Serbia să parcurgă drumul înainte, fără a mai fi în pericol de a se întoarce în trecut”, solicitând clasei politice sârbe dezbateri rezonabile și raționale fără „vorbăria goală și patriotardă” ce a caracterizat mijlocul anilor '90.

Dacă analizăm doar o frântură din tot ceea ce înseamnă comportament de politică externă sârbă putem observa obstinarea glisării între Vest și Est, îndeplinirea obiectivului de recăștigare a credibilității internaționale, decizii politice și acțiuni ce demonstrează determinarea Serbiei de a se alătura Uniunii Europene.

Strategii, doctrine și acțiune – în planul securității și apărării

Din punct de vedere strategic și doctrinar toate statele din Balcanii de Vest și-au elaborat strategii și doctrine de apărare și securitate. Chiar dacă aceste documente sunt inspirate în mare parte din documentele echivalente occidentale, adoptarea lor la nivelul regiunii a demonstrat tendința de normalizare a zonei. Pe de altă parte, Serbia, ca și alte state vecine trebuie să depășească momentul percepțiilor „tehnice” asupra securității și mediului de securitate încercând să-și „interiorizeze” valorile necesare pentru a plasa aceste documente într-o ecuație de percepție normativ.

Nu ne propunem să inițiem un demers de analiză detaliată a modalităților de elaborare și operaționalizare a strategiilor de securitate și apărare sârbe. Considerăm totuși că politica externă reprezintă atât în plan ideatic, teoretic cât și în cel acțional proiectarea legăturilor profunde dintre interesele naționale, securitate și valorile universale/naționale. În context, recomandăm pentru detalierea subiectului securitate-strategie-politică externă următoarele lucrări:

Pentru o analiză a modalității sârbe de raportare la conceptul de securitate vezi:

- Ejodus Filip, Savkovic Marko, *Emergent Concept of National Security Policy in Republic of Serbia*, în Center for European and North Atlantic Affairs;
- Seroka J., *Serbian National Security and Defense Strategy: Forever Wandering in the Wilderness?*, în The Journal of Slavic Military Studies, vol. 23, pp. 438-460, editura Routledge;

- Jelena Radoman, *Serbia and NATO, from enemies to (almost) partners*, Belgrade Centre for Security Policy, 2012;
- *Serbia, Foreign Policy and National Security Yearbook*, Strategic Information and Developments, International Business Publications, USA;
- Filip Ejduš *The Brussels Agreement and Serbia's National Interest: A positive Balance Sheet?* Konrad-Adenauer-Stiftung, Belgrade office, Analysis www.kas.de.

Decizia de politică externă

Președintele Republicii Serbia nu are prerogative de politică externă ci doar de reprezentare. Construcția și decizia de politică externă precum și alegerea instrumentelor din portofoliul statului pentru îndeplinirea obiectivelor de politică externă intră în responsabilitatea guvernului.

Cu toate acestea, analiștii internaționali au fost foarte preocupați de prezența trupelor sârbe la parada organizată la Moscova în 9 mai 2015, considerând gestul ca unul sfidător la adresa Occidentului. O analiză pragmatică a evenimentului scoate în evidență pragmatismul liniei oficiale de politică externă (în calitatea de comandant suprem al forțelor armate președintele sârb a fost cel care a avut inițiativa trimiterii trupelor) mai ales în condițiile în care în aceeași perioadă, Serbia desfășura exerciții militare comune în cadrul Parteneriatului pentru Pace – NATO. În anul 2007, Serbia și-a proclamat neutralitatea militară apelând la „memoria colectivă” și beneficiile obținute în trecut din statutul de țară nealiniată. Analiza referitoare la dimensiunea militară a politicii sârbești trebuie să țină cont de faptul că până în acest moment Serbia (Balkan Insight, 2015) este din punct de vedere al tehnicii de luptă dependentă de Rusia, participând la exercițiile NATO cu tehnică rusească.

În 7 octombrie 2015, președintele serbiei transmitea un mesaj lui Vladimir Putin, cu ocazia zilei de naștere a celui din urmă. Chiar dacă vorbim de un mesaj oficial, în care cuvintele par să nu conteze decât în măsura în care se înscriu în regulile „împietrite” ale diplomației tradiționale, acest mesaj transmite mult mai mult decât pare la prima vedere. „*Dl. Putin, conducerea internă și modalitatea în care vă urmăriți obiectivele de politică externă reflectă stabilitate și înțelepciune. Sunteți un turn de forță și sprijin pentru noi, sârbii, un popor cu mult mai puțin numeros decât rușii, și cu un teritoriu mult mai mic decât cel al Rusiei. Din cauza unor combinații de circumstanțe suntem nevoiți, acum să aplicăm politicile unui dublu standard. Din adâncul inimii mele, vă urez fericire și succes în activitatea dvs.*” (Predsednik, 2015)

Dacă ar fi să apelăm la psihologia politică și teoriile de rol din analiza de politică externă am putea spune că principalele personalități politice ale Serbiei joacă o partitură comună în care fiecare rol este menit să echilibreze parcursul

extern al Serbiei între Rusia și Occident. Tandemul Vučić și Nikolic³ a preluat partitura proeuropeană dar aceasta a căpătat diferite nuanțe în funcție de contextul internațional și cu o ancorare pragmatică în patternul afectiv, axiologic și cognitiv al poporului sârb.

De altfel, orientarea pro est trebuie extinsă și în direcția Chinei, țară față de care Serbia acordă o atenție deosebită. În contextul vizitei pe care Vucic o va derula în China, ambasadorul chinez din capitala Belgrad Li Manchang, declara (Beta, 2015) în data de 18 noiembrie 2015 „guvernul sârb are o politică externă înțeleaptă (...) fiecare tip de politică are părți bune și mai puțin bune, niciuna nu este perfectă, dar am un respect profund pentru felul în care guvernul sârb ia decizii de politică externă.” Din cuvintele ambasadorului referitoare la momentul în care China va avea cel mai apropiat prieten în UE atunci când Serbia va fi membră UE, putem deduce că relația bilaterală va fi aprofundată în beneficiul ambelor state iar Serbia va fi sprijinită de China în procesul de integrare europeană.

Concluzii

In the Balkans, no wars are local!

The New York Times, 7 aprilie 1999

Așa cum am menționat, variabila ce poate afecta întregul tipar de analiză a politicii externe sârbe este cea domestică. Chiar dacă în acest moment, comportamentul pe scena internațională este predictibil, orice schimbare internă (guvern, elite, mișcări sociale etc.) poate introduce în ecuațiile de analiză un grad sporit de incertitudine. În acest moment viitorul european al Serbiei depinde, dincolo de evenimentele și re poziționările internaționale, de capacitatea statului de a renunța atât la politica de tip „clan” bazată pe relații de putere clientelară și corupție, cât și la colectivismul etnic. Serbia se află astăzi, într-o situație paradoxală: principala cerință a UE față de Serbia este aceea de a construi în interior o democrație solidă, o economie solidă, un stat cu instituții, justiție și valori democratice. Pe de altă parte, admiterea în UE și disciplina europeană ar asigura o dezvoltare mult mai rapidă și consistentă a statului democratic (Timmins și Smith, 2010).

Existența unor obiective comune ale țărilor din fosta Iugoslavie va reprezenta fundamentul îmbunătățirii relațiilor pe viitor. Anul 2015 a înregistrat progrese notabile ale Serbiei în relațiile cu vecinii săi. Construcția unor politici externe și dezvoltarea unor relații bi- și multilaterale plecând de la

³ La rândul său, fostul președinte sârb, Boris Tadic chiar dacă a fost întotdeauna considerat prooccidental și unul din marii susținători ai parcursului european al Serbiei, a militat și el pentru existența unui echilibru în comportamentul de politică externă pe coordonatele UE-SUA-RUSIA.

eforturi comune și obiective comune de protejare a statelor împotriva unor amenințări și riscuri (terorism, trafic de orice tip, crimă organizată, fluxuri migratoare masive, radicalizare) vor contribui, pe termen lung, la stabilizarea zonei Balcanilor.

Există însă câteva puncte strategice ce necesită a fi monitorizate, în viitorul apropiat pe o mai bună înțelegere a direcției de politică externă a Serbiei.

- Influența media asupra narațiunilor publice și construcțiile narative false asupra amenințărilor și alimentarea neîncrederii populare asupra intereselor marilor puteri occidentale în zonă (o mai mare atenție necesită a fi acordată mediei din sfera de influență rusă, formatorilor de opinie ce pot fi dirijați din exteriorul Serbiei);

- Continuarea comportamentului asumat în cadrul OSCE și dezvoltarea aceluiași rol constructive în alte organisme regionale;

- Dezvoltarea unor inițiative de îmbunătățire a relațiilor cu Ungaria, România, Bulgaria, Albania dar și continuarea dialogului constructive cu Croația și Bosnia-Herțegovina. În context, trebuie monitorizate persoanele oficiale cu tendințe către retorică inflamatoare, ce face apel la „moștenirile culturale și religioase” ale Serbiei;

- În planul relațiilor cu UE, Serbia va continua întărirea relațiilor cu Germania, deoarece conform oficialilor de la Belgrad, Germania deține cheia accederii Serbiei în Uniune; Serbia va încerca, pe cât posibil (fără a-și periclita relația cu Federația Rusă) o aliniere a politicilor sale externe cu cele ale UE.

În linii mari orice analize referitoare la politica externă sârbă și comportamentul Serbiei în plan internațional vor trebui să țină cont de faptul că acestea sunt legate intrinsec de programul național mai mult sau mai puțin oficial de a influența situația din Kosovo în avantajul și conform intereselor naționale ale Serbiei. Pe de altă parte, statele Uniunii Europene ar trebui să-și reconfigureze abordarea și interesul față de Serbia, creditând voința politică manifestată în direcția democrației. O încredere sporită a vecinilor și a statelor europene ar contribui la creșterea încrederii populației în elitele politice.

Toate prioritățile Serbiei de politică externă trebuie analizate într-un cadru mai larg ce are în vedere analize cost-beneficiu prin raportare directă la interesele naționale, economice și de securitate descifrate și prin intermediul identității naționale, culturale și moștenirilor istorice, fără însă a abuza de retorică naționalistă.

Referințe bibliografice:

1. Kaplan, Robert (2005). *Balkan Ghosts. A journey through history*, Picador: St. Martin Press, a treia editie, 2005.
2. Dollard, John, Doob, Leonard W, Miler, Neal E, Mowrer, Orval Hobart, Sears, Robert, R. (1939). *Frustration and aggression*, New Haven, CT: Yale University Press.
3. Berkowitz, Leonard (1969). *Roots of aggression: A re-examination of the frustration-aggression hypothesis*, New York: Atherton Press.
4. B92 (2015a). Vucic on migrant crisis: Egoism reigns among EU countries, www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2016&mm=03&dd=30&nav_id=97526, Accesat 20.05.2016.
5. B92(2015b), Vucic starts several-day visit to Russia, www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2015&mm=10&dd=26&nav_id=95829, Accesat 20.05.2016
6. European Comision (2000). Zagreb Summit, 24 nov.2000, Final Declaration (2), la www.eiweb.org.
7. European Commission, Commission Staff Working Document, Serbia 2015 Report, ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2015/20151110_report_serbia.pdf, accesat în data de 17.11.2015.
8. Jovanovic (2015). Serbian Military Drill with Russia Annoys EU, www.balkaninsight.com/en/article/eu-opposes-to-serbia-s-military-drills-with-russia-08-18-2015-1, Accesat 20.05.2016.
9. Mediafax (2015) Mini-summit la Bruxelles pentru soluții privind criza migrației. Merkel: E nevoie de Turcia pentru a soluționa criza, www.mediafax.ro.
10. Petrovic, Jelena. (2007). „Foreign Policy Aspects of The Republic of Serbia’s accession to NATO”, în *Western Balkans Security Observer*, nr. 5.
11. Stirile Protv (2015). Lavrov: Uciderea cetatenilor rusi echivaleaza cu un atac asupra Rusiei, stirileprotv.ro/stiri/international/lavrov/uciderea-cetatenilor-rusi-la-bordul-a321-echivaleaza-cu-un-atac-asupra-rusiei-ordinul-dat-de-putin, Accesat 20.05.2016.
12. Sputnik News (2015). Serbia Would Get better EU candidate Progress Report if it Snubbed Russia – PM, sputniknews.com/politics/20151113/serbia-eu-membership-friendship-russia-html, Accesat 20.05.2016.
13. Timmins G., Smith M. (2010). *Uncertain Europe*, London: Routledge.

Bibliografie recomandată:

1. Bideleux, R. *What Does It Mean to Be European? The Problems of Constructing a Pan-European Identity*, in G. Timmins and M. Smith (ed) *Uncertain Europe*, London:Routledge.
2. Dragovic-Soso, J. (2002). *Saviours of the Nation: Serbia’s Intellectual Opposition and the Revival of Nationalism*, Ithaca, N.Y.: McGill-Queens University Press.
3. Drezov, K., Gokay, B. and Kostovicova, D. (eds) (1999). *Kosovo: Myths, Conflict and War*, Keele: Keele European Research Centre.

4. Ejodus, Filip. (2008). *Security, Culture and Identity in Serbia*, Western Balkans Security Observer, octombrie.
5. Ejodus Filip, Savkovic Marko. *Emergent Concept of National Security Policy in Republic of Serbia*, în Center for European and North Atlantic Affairs.
6. Seroka J. *Serbian National Security and Defense Strategy: Forever Wandering in the Wilderness?*, în The Journal of Slavic Military Studies, vol.23, London: Routledge.
7. Jelena Radoman. (2012). *Serbia and NATO, from enemies to (almost) partners*, Belgrade Centre for Security Policy.
8. Filip Ejodus, *The Brussels Agreement and Serbia's National Interest: A positive Balance Sheet?*, Konrad-Adenauer-Stiftung, Belgrade office, Analysis www.kas.de.
9. G. Timmins, M. Smith (2010). *Uncertain Europe*, London: Routledge.
10. Rafael Biermann, *Coercive Europeanization: The EU's struggle to contain secessionism in the Balkans*, European Security 2014, vol. 23, nr. 4.
11. Yaacov Y.I. Vertzberger. (1986). *Foreign Policy Decisionmakers As Practical-Intuitive Historians: Applied History and Its Shortcomings*, International Studies Quarterly, vol. 30, nr. 2.
12. Dragan Djukanovic, *Serbia and EU – what's next?* În European Security at a Crossroads and the position of Serbia, Center for Foreign Policy, www.cfp.org.rs, 2015.
13. Dragan Djukanovic, J.Kronja, *Regional Cooperation in The Western Balkans – what's next?*, 2014, www.emins.org.
14. Interview Jelena Milic, *Serbia has no coherent Foreign Policy*, www.ceas-serbia.org.
15. Nemanja Rujevic, *On the Chessboard of the powerful, is Serbia a pawn?*, Deutsche Welle, 10.06.2015, dw.com.
16. Franz Stefan Gady, *Serbia's Foreign Policy: Stuck Between a Rock and a Hard Place?*, The National Interest, 14 octombrie 2014, nationalinterest.org.
17. Udovički, Jasminka. (2000). *Neither War Nor Peace*, Kosovo, Jasminka Udovički în Burn this House, The making and Unmaking of Yugoslavia, Jasminka Udovicicki James Ridgeway, DUKE University Press London.

* *

*

18. Serbia, *Foreign Policy and National Security yearbook*, Strategic Information and Developments, International Business Publications, USA.
19. *Military Secret*, vol. 1, Helsinki Committee for Human Rights in Serbia, Belgrad, 2004.